

УДК 364.04(430)(091)

Шанц В.А., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Шанц Віра Антонівна, завідувач методичним кабінетом кафедри соціології МДГУ імені Петра Могили. Закінчила філологічний факультет Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. Має багаторічний досвід роботи в системі соціального захисту населення. Коло наукових інтересів – конкретні технології соціальної роботи, практична підготовка студентів спеціальності «Соціальна робота».

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В НІМЕЧЧИНІ

У статті автор на матеріалах вітчизняних та закордонних друкованих видань, в яких наводяться дані про зародження і розвиток соціальної роботи в західноєвропейських країнах, досліджує історію виникнення та вдосконалення соціальної роботи в Німеччині, діяльність німецьких активістів соціальної роботи щодо закладання основ німецької школи соціального служіння.

In the article the author tries to investigate the history of origin and improvement of social work in Germany, the functioning of German activists of social work to ground German School of social service, using the material of native and foreign printed editions that cite data about conception and development of social work in West-European countries.

Актуальність теми

Успішне оволодіння порівняно новою для України професією соціального працівника неможливе без опанування широкого спектру різноманітних знань та вмінь. Серед джерел, які дають нам ці знання і допомагають сформувати вміння, – досвід зарубіжних країн, вітчизняний досвід, напрацювання українських учених та сучасна практична діяльність фахівців соціальної сфери. Отже, інтерес до історії виникнення в інших країнах соціальної роботи несе значний елемент прагматичності: ми не зможемо засвоїти теоретичні засади та практичні методи соціального служіння, абстрагуючись від його історичних коренів.

У переліку джерел, які наснажують українську соціальну роботу, закордонний досвід не випадково поставлений на перше місце. Як визначають укладачі Короткого енциклопедичного словника із соціальної роботи, виданого Українським Державним центром соціальних служб для молоді, «...концептуальні теоретичні орієнтири сьогодні задає **зарубіжний досвід**, оскільки світова інфраструктура соціальної роботи має тенденцію до розвитку в єдиному інформаційному і пізнавальному

просторі. Нинішньому етапу її становлення властиве активне використання готових ідеологічних, філософських, методологічних форм, вироблених іншими країнами» (5, с. 103)

У контексті цього твердження бачиться цікавим і дуже корисним досвід започаткування і розвитку соціальної роботи в Німеччині. Друковані матеріали з цього питання пропонують нам приводи для роздумів, якими шляхами йти до громадянського суспільства, доказують плідність сумісних зусиль держави і громадськості в справі подолання гострих соціальних проблем у суспільстві, демонструють значення соціальної роботи в досягненні соціальної гармонії.

З урахуванням того, що процес формування молоді української соціальної роботи як науки, навчальної дисципліни та практичної діяльності не завершений, закордонний досвід має для нас, українців, неоціненне значення. Хоча заслуговують на увагу й заклики проти «...тотального запозичення у західних авторів створених ними за останнє сторіччя теоретико-методологічних, понятійно-категоріальних, методико-практичних напрацювань» в соціальній роботі [7, с. 76].

Огляд публікацій з означеної теми

Інформацію про виникнення і розвиток соціальної роботи в Німеччині знаходимо у книзі «История социальной работы за рубежом и в России» (с древности до начала XX века) російських дослідників К.В. Кузьміна та Б.А. Сутиріна, другому виданні підручника «Основы социальной работы» П.Д. Павленка; Еберфельдську систему надання допомоги бідним згадують, не розкриваючи її змісту, в навчальному посібнику «Социальная работа: теория и практика» Є.І. Холостова та А.С. Сорвина. Обширний матеріал з цього питання містить книга ірландця Лоренса Уолтера «Социальная работа в изменяющейся Европе»; з деякими фактами розвитку соціальної роботи в Німеччині наприкінці XX сторіччя автор ознайомився завдяки таким німецьким джерелам, як часопис «Guten Tag», періодичне видання «Archiv für Wissenschaft und Praxis der sozialen Arbeit» та ін.

З огляду на матеріал вказаних джерел, об'єктом дослідження було обрано соціальну ситуацію у Німеччині в другій половині XIX – на початку XX ст. як підґрунтя, на якому зародились і продовжують розвиватися інтелектуальні традиції, концепції та науковий потенціал соціальної роботи. Предметом дослідження в даній статті є становлення основних підходів до соціальної роботи в Німеччині, а метою, яку поставив перед собою автор, – створення якомога ціліснішої картини про зародження та розвиток соціальної роботи у Німеччині у зазначений період.

Отже, завдання, що диктуються поставленою метою, – з матеріалу про виникнення і шляхи розвитку соціальної роботи в Західній Європі виокремити саме німецький досвід, висвітлити історичні корені соціальної роботи в Німеччині, деякі аспекти її становлення, назвати німецьких учених і практиків, які формували підходи до цього напрямку суспільної діяльності.

Соціальна робота, як свідчить історичний досвід, виникає раніше державної системи соціального захисту, адже «...Кожне покоління вирішує проблеми допомоги бідним, хворим, самотнім. У людській історії простежуються певні етапи розвитку соціальної роботи, які змінюються в залежності від змін оточуючого середовища» [1, с. 5]. І практичні форми соціальної роботи відображають елементи відповідної культурної традиції кожної окремо взятої країни.

Так було в Україні, де види помочей архаїчної парадигми допомоги, форми благодійності в період козацтва та в часи існування українських громад обумовили практично всі види сучасної соціальної підтримки населення нашої країни.

Так було і в Німеччині, де історія виникнення вільних об'єднань благодійної допомоги сягає корінням у далеке минуле. «В основу створення об'єднань була закладена християнська та іудейська ідея любові до ближнього. В середньовіччі носіями організованої любові до ближнього виступали, насамперед, релігійні братства та гільдії ремісників. З ростом міст усе більше значення набували вільні

ініціативи. З середини XIX сторіччя в Німеччині були створені головні об'єднання, які визначають структури вільної благодійної допомоги і донині. До них належать Благодійна справа німецької євангельської церкви, Німецьке благодійне об'єднання (католицька церква), Головний благодійний центр євреїв у Німеччині, Робоча благодійність, Німецький Червоний Хрест та Німецьке паритетне об'єднання милосердя» [9, с. 34].

Виникнення практичної соціальної роботи в Німеччині, за свідченнями літературних джерел, припадає на другу половину XIX сторіччя.

У 1853 році в Еберфельді – німецькому містечку на річці Вуппер, що переживав період активної індустріалізації, громадяни, які належали до середнього класу, розробили скоординовану, ефективну систему розподілу пожертвувальних грошей. Місто поділили на райони або квартали, і в кожному з них призначили відповідального з числа добровольців, чие «робоче навантаження» складало до чотирьох сімей. Ці добровольці приймали заявки на допомогу і брали на себе функцію ретельної оцінки особистих обставин заявників відповідно до положення, розробленого міською адміністрацією.

«Особи, які потрапляли до списків нужденних, ділилися на дві категорії: здатні до праці та непрацездатні. Перші отримували одноразову допомогу для працевлаштування. Другі – постійну щомісячну допомогу» [2, с. 374].

Велике значення цього досвіду систематичної допомоги бідним полягає в тому, що ці попередники майбутніх соціальних працівників були не просто добровольцями, а людьми, офіційно уповноваженими здійснювати цю роботу.

У 1905 році в Страсбурзі Еберфельдська система суспільної допомоги й опіки отримала подальший розвиток шляхом створення великих секторів і команд добровольців, а також набору в центральну управлінську контору добре підготовлених службовців. Таким чином, виник принцип поєднання і координації добровільних та офіційних служб, що розділяв, але одночасно ставив під суспільний контроль функції централізованого управління та надання персональних послуг населенню.

Особливим типом благодійних установ стали школи для дітей, які мали відхилення у фізичному та розумовому розвитку. «...В середині 80-х рр. XIX ст. у Німеччині налічувалося 35 шкіл для дітей з поганим зором» [2, с. 372].

Багато шкіл соціальної роботи виникли під егідою християнської церкви, – адже благодійність завжди була притаманна християнству.

Так звані «материнські будинки», організовані протестантськими релігійними організаціями, стали центрами підготовки кадрів соціальної роботи. Значний вклад у цю справу вніс створений в Кайзерверті перший Інститут підготовки протестантських піклувальниць, де програма навчання поєднувала релігійну освіту з професійною підготовкою у сфері «медсестринства» та загального догляду.

Створювалися також притулки сімейного типу. «Брати», які працювали в них, навчалися за спеціальними програмами. Пізніше вони стали займатися безпритульними та алкоголіками, роботою з неблагополучними сім'ями та доглядом за людьми похилого віку. Слід зауважити, що і сьогодні в Німеччині всі релігійні школи соціальної роботи, які належать до різних конфесій, готують соціальних працівників для цілого ряду цивільних установ. Вони дають визнані державою кваліфікаційні ступені соціальної роботи/соціальної педагогіки.

У ті часи соціальна робота в Німеччині належала до кола професій, через які жінки із середнього класу отримували можливість вийти на суспільну арену, забезпечити собі вид заняття, який давав їм особисте задоволення і був соціально бажаний. Більшість шкіл соціальної роботи, заснованих церквою, відводила жінкам чітко визначену місію в рамках ідеологічних та соціальних цілей, оскільки жінки розглядалися як природне і традиційне втілення благодійності.

Однак були школи, створені самими жінками. В Німеччині це була широка організація «Загальнонімецька жіноча спілка», яка була заснована на жіночому конгресі в 1865 році.

Визначальний імпульс до формування соціальної роботи, як жіночої професії в Німеччині, походив від організації «Дівоча та жіноча групи роботи із соціальної допомоги», заснованої в Берліні у 1893 році Жанетою Шверин. Вона займалася підготовкою жіночих кадрів для різних соціальних установ (дитячі садки, лікарні, притулки, будинки для сліпих тощо), заняття проводилися жінками зі середнього класу. Ірландський дослідник Лоренц Уолтер стверджує, що саме *в Німеччині вперше був застосований термін «соціальна робота». Соціальна робота з'явилася у відповідь на потребу такої діяльності, яка б зводила разом «помічника» та набувача допомоги і виходила б за рамки окремої людини, щоб полегшити соціальне, а також культурно-етичне оновлення, здійснення конкретних реформ* [3, с. 58].

У 1908 році освітня діяльність із соціальної роботи була включена в рамки «Soziale Frauenschule» (Соціальна школа для жінок), на чолі з Алісе Саломон. Вона була активісткою німецької соціальної роботи, мала ступінь доктора філософії в області економіки, брала участь у різноманітних міжнародних проектах. «... Значне місце в її діяльності посідали питання якості навчання. Вона відстоювала необхідність належної практики, а також широкої програми підготовки соціальних працівників, яка б передбачала вивчення дисциплін психологічного, медичного, педагогічного і правового спрямування» [6, с. 46].

Розроблена нею навчальна програма характерна широким підходом до освіти, який передбачав розвиток знань, умінь і навичок відданості справі. Алісе Саломон була переконана, що тільки жінки здатні створити культуру турботи про людину і підняти соціальну службу вище розгляду виключно матеріальних питань.

У 1904 році в Берліні зібрався Міжнародний конгрес жінок, і жінки, залучені до ранніх форм соціальної роботи, отримали можливість зустрітися та обмінятися думками. Під час поїздки до Америки в 1909 році у ролі делегата від Німеччини на конгрес Міжнародної ради жінок, Алісе Саломон, визнаний фахівець соціальної роботи та освіти в Німеччині, зустрілась із своєю колегою Джейн Адамс та отримала вирішальний імпульс для особистої діяльності. Подібні міжнародні контакти жінок підготували великий успіх Міжнародної конференції із соціальної роботи у Парижі в 1928 році, на яку прибуло вже близько п'яти тисяч учасників.

Конференція підкреслила необхідність міжнародної побудови шкіл соціальної роботи. В тому ж році був заснований Міжнародний комітет по школах соціальної роботи, першим головою якого стала А. Саломон. Пізніше цей комітет перетворився на Міжнародну асоціацію шкіл соціальної роботи. Одним з першочергових завдань цієї організації «...було досягнення уніфікації навчальних програм та дипломів, що полегшувало б обмін студентами» [3, с. 68].

Зусиллями А. Саломон у 1925 році була організована «Німецька жіноча академія соціальної і педагогічної роботи», яка мала на меті поєднувати наукову чистоту досліджень з практичними навичками і забезпечувати базу для післядипломного навчання впродовж всього життя.

У 1926 році А. Саломон випустила книгу під назвою «Соціальний діагноз», свідомо проводячи паралель з навчальним посібником американки Мері Річмонд під тією ж назвою. Німецька активістка критикувала підхід до соціальної роботи з позицій «здорового глузду», який зводить соціальні проблеми до слабостей окремих людей. Вона підкреслювала важливість «емоційної включеності» соціального працівника в процес надання допомоги.

Міжнародне дослідження шкіл соціальної роботи, яке було проведено у 1937 році, показало, що на той час існувало вже 179 шкіл у 32 країнах. Найбільш високою була кількість шкіл у Німеччині: в цілому їх налічувалося 42, з них жіночих – 33.

У самій Німеччині в 1920-х роках соціальні структури знаходилися в дуже нестабільному становищі. Зростання економічних і соціальних проблем вкрай ускладнювало діяльність практичних соціальних працівників, які опинилися між зростаючими проблемами та скороченими ресурсами.

З приходом до влади нацистів у професійних соціальних працівників залишався єдиний шанс на виживання – повністю підкоритися системі, прийняти той ідеал суспільства, який намалювала фашистська пропаганда.

Нападки націонал-соціалістичного режиму на соціальну роботу, на її професійну етику вилилися в прямі погрози представникам цієї професії і особливо її викладачам. Нові партійні начальники змушували їх залишити роботу і, в кінці кінців, бігти з країни або гинути в таборах. Ніколи раніше ніякій професійній групі не доводилося опинитися в тих самих умовах, що і багато її

клієнтів: дискримінація, переслідування, нестатки, стан біженця, ізоляція і тюрма. І ніколи раніше не передавалося в інші країни стільки досвіду, знань та вмінь соціальної роботи, як через цю хвилю вимушеної еміграції. Професійне переселення в іншу країну було зовсім непростим. Проте «...існувала широка база для взаєморозуміння та співробітництва. У соціальних працівників по обидві сторони Атлантики був хороший стимул говорити на одній мові. І ця мова значно збагатилася завдяки поширенню методів, паралельних роботі з індивідуальними випадками, а саме: **групової соціальної роботи і роботи в громаді** [3, с. 78].

Що стосується першого методу, то зв'язок між європейською та американською традиціями був встановлений, в першу чергу, *Гізелою Конопкою*. Вона якраз отримала диплом педагога, коли почався нацистський терор. Їй вдалося після німецького концтабору втекти до США, і там вона повністю розробила свій підхід групової роботи. А стосовно роботи в громаді, то тут на американську практику соціальної роботи та навчання вплинула інший німецький фахівець соціальної роботи, яка теж була в еміграції, *Герта Краус*. Європейські й, в значній мірі, німецькі соціальні працівники дійсно активно співпрацювали із американськими стосовно формування того, що після другої світової війни отримало назву «три методи соціальної роботи» – **робота з індивідуальними випадками, групова робота та робота в громаді**.

Серед провідних німецьких фахівців соціальної роботи того часу необхідно також назвати *Вальтера Фридлендера*. Він отримав юридичну освіту, і його робота суддею і членом міської ради Берліна відіграла важливу роль в розробці та впровадженні в життя державної програми допомоги сім'ї та молоді. Він читав лекції в рамках курсів соціальної роботи в Берліні, в тому числі й у школі. Його книга «Вступ до соціального захисту», що містила вичерпний огляд усіх сфер і методів соціальної роботи, хоча і написана на американському матеріалі, стала одним з найпопулярніших у світі підручників соціальної роботи, була перекладена багатьма мовами та рекомендована для вивчення в усіх європейських школах соціальної роботи.

У післявоєнний період соціальна робота в Німеччині займала значне місце у програмах закордонної допомоги, запропонованих США та ООН. Ці програми були часткою глобальної стратегії вирішення соціальних та людських проблем, породжених війною. Вони мали практичне значення для нового демократичного порядку. Соціальна робота повинна була відіграти важливу роль у відновленні німецького суспільства через впровадження навичок самопомоги, стимулювання особистої ініціативи. Перед соціальними працівниками і соціальними педагогами було поставлене завдання – **відновлення громадянського суспільства на трьох рівнях: через підтримку та покращання реальних матеріальних умов життя (житло, охорона здоров'я, соціальне забезпечення); через організацію професійної системи допомоги**

населенню завдяки мережі державних і неурядових установ; через педагогічні цінності, які присутні в процесі соціальної роботи як «допомога в самопомозі».

Серед експертів, що були вибрані американською адміністрацією для роботи з викладачами та практиками в новій Німеччині, були й колишні біженці: Герта Краус та Гізела Конопка. Вони привезли з собою не тільки результати своїх американських досліджень, але й почуття приналежності до тих ідей і традицій, які активно формувалися в Німеччині до приходу нацистів.

Гізела Конопка була проти прямого переносу американських методів на німецьке підґрунтя і закликала до пошуку оригінальних підходів, які б базувалися на урахуванні специфічних історичних та соціальних умов країни, і тісно пов'язаних з умовами життя клієнтів.

У 1951 році вона сформулювала деякі загальні висновки:

«Соціальна робота відпрацювала ряд основних принципів надання допомоги:

1. Треба зрозуміти людину або групу, яким збираєшся допомагати.

2. Треба прийняти їх такими, які вони є, і тільки потім намагатися допомогти їм змінитися.

3. Спеціаліст може лише допомагати, а вирішувати свої проблеми людина або група повинні в кінцевому рахунку самі.

4. Люди не люблять, коли їм допомагають (у будь-якому разі, ставлення до допомоги подвійне). Спеціаліст повинен бути готовий до ворожнечі.

5. Допомагаючи групі, ми повинні враховувати її розподіл на підгрупи, процеси формування відторгнута та ізоляції.

6. У процесі допомоги спеціаліст повинен поступово відходити на задній план, дозволяючи групі знайти свій внутрішній стрижень. ... Єдиною нагородою тому, хто допомагає, повинно бути розуміння того, що підопічний встав на ноги» [3, с. 85].

Як бачимо, значний акцент німецька спеціалістка в галузі соціальної роботи робить на самопомозі.

І німецька дійсність другої половини XX сторіччя підтвердила її правоту. Лоренц Уолтер у своїй книзі наводить такі дані: в середині 80-х років число груп самопомоги в Німеччині досягло 40 тисяч, охопивши біля 600 тисяч чоловік. Більш за все було різного роду кооперативів з 10000 проектів, за ними йдуть групи, які займаються проблемами фізичного та психічного здоров'я (більша частина з них – проблемами алкоголізму), роботою з молоддю та безробітними. Нарховувалося біля тисячі жіночих організацій. Значно менша кількість проектів приділяла увагу людям похилого віку та безпритульним – приклад того, що існує тенденція опікати більш благополучну частину суспільства. Важливою також є тенденція до відкриття по всій Німеччині місцевих контактних та інформаційних центрів для ініціатив самопомоги, яких у 1990 році нараховувалося вже біля 120. «Їх діяльність часто

протікає в співробітництві з крупними неурядовими асоціаціями соціального захисту. Деякі, як, наприклад, Берлінський центр, бачать своїм завданням розвиток громади із залученням у цю діяльність більш широких прошарків населення ...» [3, с. 120].

На початок 90-х років XX сторіччя соціальною роботою в Німеччині займалося більш ніж 6000 служб та організацій. Річний обіг цих установ складав 50 млрд німецьких марок. Тут працювали 700 тисяч штатних працівників, 1,5 млн чоловік залучалися до роботи як добровольці. Сюди можна віднести 410 тисяч установ самопомогі, що фінансувалися частково з бюджету названих установ, а частково з інших джерел [4, с. 369].

Наведені дані дозволяють говорити про три компоненти, що обумовлюють різноманітність форм соціальної роботи в Німеччині:

- політика соціального захисту як частина державної національної політики;
- інтелектуальні традиції, втілені в діяльності добровольців та у системі підготовки кадрів – фахівців із соціальної роботи;
- потреби клієнтів, на задоволення яких завжди направлена діяльність соціальних працівників.

На підставі вищезазначеного бачиться можливим зробити деякі висновки.

Зародження соціальної роботи в Німеччині співпадає за часом з утворенням її як національної держави і пов'язане з підтриманням внутрішньої стабільності, якої країна потребувала. Перші зусилля були сконцентровані у сфері середнього класу, релігійного відродження, філантропії та емансипації жінок. Але соціальна робота, як свідчить

досвід, не створюється безпосередньо державою. Вона відноситься до сфери громадянського суспільства, до самоврегульованих структур сучасного суспільства, котрі виступають посередниками між індивідом і державою.

Соціальна робота тісно вплетена в тканину соціальних відносин. «...Вона є комплексом форм і методів практики, що витікають з аналізу структури цих відносин та процесів, що відбуваються між індивідами і соціальними установами та організаціями» [8, с. 306].

Чим, на наш погляд, може бути цінним для України німецький досвід формування і розвитку соціальної роботи?

По-перше, тим, що підтверджує необхідність розумного поєднання в нашій країні зусиль державного та добровільного секторів у роботі з клієнтами. Отже, організація волонтерської роботи вимагає вивчення міжнародних традицій, в тому числі й німецьких.

По-друге, соціальна робота в Україні невпинно розвивається як наука, навчальна дисципліна та вид практичної діяльності. І можливість ознайомитися із досвідом розвитку соціальної роботи за кордоном дозволяє не повторювати більшості помилок, що робилися іншими, скористатися цінностями, набутими «соціальними роботами» інших країн.

Наше завдання полягає в тому, щоб знаходити в численних прикладах і пропозиціях саме ті, які можуть бути практично використані в Україні. І в цьому процесі мабуть є недоречним як сліпе копіювання, так і зверхне відкидання міжнародного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Димитрова Л.М. Соціальна робота: логіка розвитку // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 1. – С. 6.
2. Кузьмин К.В., Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века). – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 480 с.
3. Лоренц Уолтер. Социальная работа в изменяющейся Европе / Серия «Социальная работа». – Амстердам – Киев, 1997. – 199 с.
4. Основы социальной работы: Учебник / Отв. ред. П.Д. Павленок. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА М, 2001. – 395 с. (Серия «Высшее образование»).
5. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. – К.: УДЦССМ, 2002. – С. 103.
6. Соціальна робота: В 3 ч. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – Ч. 1: Основи соціальної роботи / Н.Б. Бондаренко, І.М. Грига, Н.В. Кабаченко та ін.; за ред. Т. Семігіної та І. Григи. – 2004. – 178 с.
7. Ханстантинов В.А. Социальное служение как социокультурный феномен / Етнокультурні відносини, політика, право та економіка: Зб. наук. пр. Т. III. – Миколаїв – Одеса: ТОВ «Від», 2003. – 301 с.
8. Archiv für Wissenschaft und Praxis der sozialen Arbeit. Frankfurt / Main. 23. Jahrgang. Nr. 4/1992.
9. Heinz Dorothea. Das sozial Gesicht des Staates. Guten Tag, № 6, 1991.